

Fantaseren is overleven

(1) Als rechtgeaarde feministe kon filosofe Marjan Slob wegzwijmelen bij de romantische fictie van de bouquetreeks¹⁾. De vaste rolverdeling in deze verhalen: een jonge vrouw, wat naïef en onervaren, valt voor de charmes van een oudere, wereldwijze man. Vastgeroeste stereotypen die niet passen bij de denkbeelden van een vooruitstrevende vrouw als Slob, zou je zeggen. Dat besepte ze zelf ook wel.

(2) Toch sloten deze genderverhoudingen aan bij Slob's romantische fantasieën. Dat zette haar aan tot het schrijven van het boek *Foute fantasieën*, dat nu na tien jaar opnieuw wordt uitgegeven. Daarin zegt Slob dat zo'n heimelijke verbeelding verre van onschuldig is. Die zet volgens haar de toon voor de omgang tussen de seksen. "Maar let wel, *iedere* fantasie heeft een bepaald effect", zegt Slob. "Verbeelding doet iets met je, die beïnvloedt hoe je naar de wereld kijkt. Fantasie is zelfs nodig om die wereld te begrijpen en heeft daarmee een duidelijke en vrij praktische functie voor de mens."

(3) In een lunchroom op het vernieuwde Utrecht Centraal, een plek die tot voor kort maar weinig tot de verbeelding sprak, legt de filosofe uit wat die functie volgens haar is. "Toen ik nog een klein meisje was, fantaseerde ik vaak over hoe het leven zou zijn als volwassene. Ik deed dan hoge hakken aan en ging voor de spiegel staan." Die exercitie verschafte Slob een kijkje in de toekomst. Precies zo werkt het in ons hoofd, denkt ze. "We verbeelden ons van alles en maken een voorstelling van hoe iets zou zijn wat in de wer-

kelijkheid niet zo is."

(4) Een van de grote vragen waar filosofen zich op richten, is of je de wereld kunt kennen, volgens Slob. "Ze gaan daarbij uit van een binaire tegenstelling tussen dat wat waar en dat wat onwaar is. Fantasie zou in die opvatting onwaar zijn; ze is immers geen realiteit." Toch klopt dat niet helemaal, aldus de filosofe. "Fantasie is misschien niet echt, maar wel degelijk reëel. Voel je het verschil tussen die twee? Fantasie hoort tot een verbeeldingswereld waarvan we vooraf accepteren dat die niet echt is. Maar toch heeft die verbeeldingswereld een duidelijke invloed op onze materiële werkelijkheid. Waar of onwaar zijn in dit geval moeilijk toepasbare begrippen."

(5) Volgens Slob moeten we fantasie zien als een mentale proeftuin, waarin ieder individu zich een verscheidenheid aan situaties voorstelt en in gedachten beleeft. Bevalt die verbeelde situatie je of juist niet? Wat zou je anders willen? "Je creëert in je hoofd zo een parallelle wereld waarin je alternatieven kunt bedenken die fijner of effectiever zijn. Zo kun je een stappenplan maken en verder komen in die reële wereld, zonder eerst talloze fouten te begaan."

(6) Filosoof en psychiater Damiaan Denys spreekt in vergelijkbare termen over fantasie als Slob. "Fantaseren is een van onze belangrijkste capaciteiten. Zonder zouden we niet kunnen overleven", zegt hij stellig. "Door fantasie zijn wij in staat tot anticipatie, zoals dit verschijnsel in de neurowetenschappen genoemd wordt. In de laatste jaren is daar steeds meer aandacht voor, omdat anticipatie mentale stoornissen

85 beïnvloedt. Het gaat hierbij om het ver-
mogen van de hersenen om zich in te
beelden wat er in bepaalde situaties
zou kunnen gebeuren.”

(7) Denys geeft een eenvoudig maar
90 herkenbaar voorbeeld. “Veel mensen
zijn angstig als ze naar een sollicitatie-
gesprek moeten. Als ze zich inbeelden
hoe zo’n gesprek gaat verlopen, wor-
den ze rustiger. Dat gebeurt vaak on-
95 bewust. Sommige mensen fantaseren
daarbij tot in het uiterste detail over
zo’n situatie. Ze maken een beeld van
de kamer, de dikte van het tapijt, de
lichtinval, hoe het er zal ruiken. Dat
100 vermogen maakt dat ze als het ware al
tientallen malen dat gesprek gevoerd
hebben. Die voorbereiding tempert de
angstgevoelens.”

(8) “Cultuur speelt een bepalende rol bij
105 fantaseren”, zegt Slob. “Je gebruikt
concepten uit de wereld om je heen om
die simultane werkelijkheid in elkaar te
knutselen.” Dat verklaart ook waarom
vrouwen zich kunnen verliezen in
110 romantische verhalen uit de bouquet-
reeks. “Politiek gezien hebben we
sterke bedenkingen bij die gender-
verhoudingen. Maar hoe afgekloven
ook, toch zijn veel vrouwen er ontvan-
115 kelijk voor.” Dat komt doordat die rol-
patronen koninklijk uitgerold zijn in
onze westerse cultuur, legt Slob uit.
“Dat zit al in sprookjes. Daarin zie je
passieve prinsessen die gered moeten
120 worden door heroïsche prinses –
dezelfde patronen als in die bouquet-
reeks. Zo leren vrouwen van jongs af
aan zich te vormen naar bestaande
beelden. Er bestaat dus een wissel-
125 werking tussen jou, je fantasie en onze
samenleving. Erg kritisch is dit type
verbeelding inderdaad niet.”

(9) Slob is ervan overtuigd dat al die
130 fantasieën, hoe wild of gedwee ook,
nuttig zijn voor de mens. “Voor mijn
boek *Hersenbeest* heb ik mij verdiept in

de evolutiebiologie. Sindsdien geloof ik
sterk in een theorie die de ‘economie
van de biologie’ heet. Die zegt dat we
135 blijven doen wat nuttig is. Met activitei-
ten die dat niet zijn, stopt onze soort
vroeg of laat. Volg je deze wetmatig-
heid, dan moet fantaseren wel zinnig
zijn. Waarom laten we die energie-
140 slurpende hersenen van ons anders
nog steeds zoveel overuren draaien?”
(10) Maar volgens Denys is het juist
onmogelijk om in dergelijke termen te
spreken over fantasie. “Verbeeldings-
145 kracht heeft volgens mij geen morali-
teit: die is er gewoonweg. Er zijn daar-
bij talloze fantasten die allerlei beelden
en ideeën voortbrengen die nergens op
slaan. Handopleggers en genezers,
150 mensen die denken de toekomst te
kunnen zien in dierentekens – dat alles
is ook volstreekte fantasie. Of dat nuttig
is? Voor sommigen geeft dat betekenis
aan het leven, dan is er misschien
155 sprake van een bepaald nut. Maar heel
productief is het niet.”

(11) Denys beschrijft daarnaast nog
een ander type fantasie, dat niet be-
perkt wordt door iemands culturele con-
160 text. “Want je kunt daar ook compleet
aan voorbij fantaseren, in tegenstelling
tot wat gebeurt bij die weinig kritische
verbeelding. Dat is juist het mooie aan
onze fantasie. Die is grenzeloos. Je
165 kunt je hele samenlevingen voorstellen
aan het uiterste einde van het heelal of
de gedaante aannemen van een platvis
van een onbestaande soort. Je fantasie
is onbeperkt. Bij sommige creatievelin-
170 gen wordt die fantasie wel zo bizar, dat
niemand die meer begrijpt.”

(12) “Het is wel belangrijk om duidelijk
te maken dat fantasie zeker wel onge-
zonde situaties kan voortbrengen”, be-
nadrukt Denys. “Je kunt een teveel aan
175 fantasie hebben, waarbij een mens
geen onderscheid meer kan maken
tussen de fantasie en realiteit. Het is

duidelijk dat dit onwenselijke toestan-
180 den met zich meebrengt. Maar ook een
tekort aan fantasie kan ongezond zijn.
Mensen die in een depressie geraken,
komen daar sneller uit door hun voor-
stellingsvermogen. Met een beperkte
185 fantasie is dat een stuk moeilijker.”
(13) Wat dat betreft is Denys niet posi-
tief over onze tijd. “Fantaseren is een
kunst. Je moet ermee oefenen, anders
raak je het kwijt. Dat is nu precies het
190 euvel. Wij leven steeds meer in een
saaie, dode maatschappij die almaar
fantasielozer wordt. Zo lezen we steeds
minder, een activiteit waarbij fantasie
een grote rol speelt. Daarnaast hebben
195 we mobiele apparaten die aan het or-
ganiseren slaan als we bijvoorbeeld op
reis willen. Vroeger had je daar fantasie
voor nodig. Verder zijn er overal scher-

men die non-stop beelden produceren
200 die onze fantasie compleet platslaan.
We worden zo nauwelijks nog uitge-
daagd om fantasierijk op te treden.”
(14) Die fantasieloosheid is problema-
tisch, beaamt ook Slob, maar niet al-
205 leen voor een individu. “Ook idealen
zijn gebaseerd op verbeeldingskracht.
Echt grote politici en activisten kunnen
hun fantasieën bijna belichamen.
Martin Luther King²⁾ is daar misschien
210 wel het bekendste voorbeeld van. Hij
liet zijn fantasie spreken en schetste
een ideale wereld waarin alle rassen
harmonieus naast elkaar leefden.
Fantasie is dus niet alleen van levens-
215 belang voor de mens, ze is ook onont-
beerlijk voor een gezonde samen-
leving.”

*naar: Niels Mathijssen
in: Trouw, 25 september 2017*

noot 1 In de bouquetreeks worden romantische verhalen verteld waarin een man en een vrouw verliefd op elkaar worden, maar eerst enkele hindernissen moeten overwinnen voordat ze voor altijd samen kunnen zijn.

noot 2 Martin Luther King (1929-1968) is bekend door zijn geweldloze verzet tegen de rassenscheiding in de Verenigde Staten.